LUBELSKI ROCZNIK PEDAGOGICZNY
T. XXXIII – 2014

Arkadiusz Urbanek

PROGNOZA KRYMINOLOGICZNO-SPOŁECZNA RECYDYWISTY W KONTEKŚCIE HISTORII JEGO ŻYCIA

Abstrakt: Artykuł podejmuje analizę przekrojową badań nad czynnikami recydywy przestępczej. Część teoretyczna odwołuje się do wyników polskich i zagranicznych badaczy koncentrujących się na czynnikach ryzyka recydywy z perspektywy pedagogiki resocjalizacyjnej. Rozważania koncentrują się na doświadczeniach z dzieciństwa i okresu socjalizacji przestępców. Uwzględniając czynniki ryzyka, przeanalizowano wyniki badań strukturalnych i rekonstrukcyjnych wśród 120 więźniów. Wyniki dostarczają analizy skupiającej się na okresie dzieciństwa, poddanego porównawczej analizie ilościowej stosującej macierze replikacji. Pozwoliło to na ukazanie wspólnych kanałów doświadczeń z okresu socjalizacji, szczególnie w kategoriach deprywacji i zaspokajania potrzeb, zbioru wartości czy przystępowania do młodzieżowych grup kryminogennych. Wyniki badań są do zastosowania w ramach pedagogiki resocjalizacyjnej i prognoz dotyczących społecznego funkcjonowania recydywisty.

Słowa kluczowe: prognozy dotyczące zachowań, czynniki ryzyka, recydywista, pedagogika resocjalizacyjna

WPROWADZENIE

Diagnozowanie cech sprawców przestępstw oraz budowanie prognozy kryminologiczno-społecznej ma różne wymiary. Z jednej strony zagadnienie prognozy wiąże się z zakończeniem wykonywania kary pozbawienia wolności. Wówczas gdy wychowawca opiniuje postępy resocjalizacyjne osadzonego i dalej sąd penitencjarny określa swoje stanowisko względem warunkowego przedterminowego zwolnienia. Kluczową rolę odgrywa tu wiedza o czynnikach ryzyka i refleksja nad tym, czy proces resocjalizacji oraz perspektywa powrotu do konkretnego środowiska będą przesłankami do powstrzymywania się od przestępczego stylu życia. Jednak problem diagnozy i prognozy występuje również w trakcie odbywania kary, wówczas

gdy wychowawca wespół z osadzonym przystępują do konstruowania indywidualnego programu oddziaływań resocjalizacyjnych. Istotną kwestią dla racjonalnego działania wychowawczego jest rozpoznawanie potrzeb, aby propozycje aktywności były do nich adekwatne, skoro system penitencjarny deklaruje indywidualizację wykonywania kary (Kuć 2007, s. 102–103).

Niniejsze rozważania dotyczą właśnie tych dwóch kwestii. W pierwszej części omówiono poglądy na temat czynników ryzyka, utrwalających przestępczy styl życia recydywisty. Jest to przegląd stanowisk i badań, ale skoncentrowany na problemie zakłóceń przebiegu socjalizacji w okresie dzieciństwa i trudności dorastania w środowisku rodzinnym. W dalszej części rozważań zaprezentowano wyniki badań 120 recydywistów penitencjarnych, a ich celem było poszukiwanie wniosków przydatnych do diagnozy towarzyszącej budowaniu indywidualnych programów resocjalizacyjnych. Zakładano, iż rozmowa czy wywiad autoanamnestyczny mogą dostarczyć wychowawcy penitencjarnemu informacji o trudnościach doświadczanych w okresie dzieciństwa. Te doświadczenia nie są postrzegane jako odrębne czynniki czy zmienne, lecz raczej jako szersze kanały biograficzne, możliwe do uogólnienia. Na podstawie analizy przebiegu socjalizacji można próbować prognozować kierunki i metody pracy resocjalizacyjnej, będącej odpowiedzią na zakłócenia i nawyki z okresu dzieciństwa. Można postawić wstępną hipotezę, że w dzieciństwie pojawiają sie konkretne nawyki, które w dorosłości są istotne dla przyjętego stylu życia. Być może empiryczne rozpoznanie doświadczeń socjalizacyjnych nakreśli wspólne pola problemowe, które pozostają w gestii pracy pedagogicznej? Prowadzone rozważania koncentrują się na problematyce z zakresu nauk pedagogicznych, dlatego podejmują kwestie procesu socjalizacji i dzieciństwa, ale równocześnie korespondują z pragmatyką działania wychowawcy pedagoga.

CZYNNIKI RYZYKA POWROTNOŚCI DO PRZESTĘPSTWA

Zjawisko powrotności do przestępstwa ma szerokie konotacje w opracowaniach teoretycznych i empirycznych. W rozważaniach terminologicznych pojęcie „recydywa" jest dookreślane w znaczeniu jurydycznym, kryminologicznym i penitencjarnym (Zygmunt 2008, s. 223). Również na gruncie teorii i empirii dużą rolę odgrywa dyskusja nad kryminologicznymi czynnikami ryzyka i kierunkami oddziaływań resocjalizacyjnych czy socjalnych wobec przestępców recydywistów. Jan M. Stanik wskazuje, że zasadnicze przesłanki predestynujące do recydywy przestępczej tkwią w specyficznym układzie cech osobowości człowieka, faktycznie regulujących jego funkcjonowanie (Stanik 2007, s. 193). Jeszcze bardziej jednoznacznie ujmuje tę kwestię John Muncie, uważając, że skłonność człowieka do powielania

ryzykownego, przestępczego stylu życia jest na tyle silna, iż nie podlega korekturze za pomocą czynników zewnętrznych. Wyuczone mechanizmy muszą samoczynnie ulec naturalnemu wyciszeniu do około 40 roku życia, mimo wcześniejszego stosowania wobec nich różnych środków poprawczych i karnych (Muncie 2004). W kierunku rozpoznania mechanizmów regulujących zachowania przestępców rozwinęły się interdyscyplinarne badania czynników ryzyka i mechanizmów utrwalających kryminogenny styl życia. Szeroki obraz badań kryminologicznych prezentuje Adam Strzembosz, ukazując dwa nurty empiryczne: jeden zajmujący się autodeterminacją przestępcy, włączając w to osobowość, niedostosowanie społeczne, czynniki środowiskowe, zaś drugi nurt obejmujący zagadnienia udziału zmian społecznych w procesie stawania się przestępcą (Strzembosz 1997, s. 18). Obecnie problem powrotności do przestępstwa pojawia się w kręgu zainteresowania różnych dyscyplin nauki. Istotne są kwestie rozpoznania mechanizmów osobowościowych i typologii zachowań kryminogennych (np. Joanna Kucharewicz, Jan M. Stanik, Magdalena Rode). Z drugiej strony wkład wiedzy o procesach socjalizacji i dzieciństwie nieletnich i dorosłych przestępców wnosi pedagogia resocjalizacyjna (np. Henryk Machel, Adam Szecówka). Należy zasygnalizować interesujący dorobek teorii antropologicznych w zakresie ewolucyjnych mechanizmów kierujących zachowaniem ludzi. Ważne ustalenia przynosi choćby teoria doboru krewniaczego Williama Hamiltona (1964) czy koncepcja altruizmu odwzajemnionego Roberta Triversa (1971).

Interdyscyplinarne podejście do eksploracji procesu i mechanizmów stawania się recydywistą dostarczyło rozległej wiedzy. Badania nad doświadczeniami przestępców i predyktorami ich kryminogennego funkcjonowania mają długą tradycję również w polskiej literaturze, a wnioski często przenikają się i uzupełniają. Już w 1919 r. Aleksander Mogilnicki opisywał środowisko zdeprawowanych rodzin: „[…] ta pierwsza i pozornie idealna komórka życia społecznego jest często komórką zepsutą, zgniłą, rozsadnikiem krzywdy fizycznej i zarazy moralnej" (Mogilnicki 1919, s. 345). Maria Holewińska kierowała uwagę na kwestie bezrobocia jako wiodący czynnik degeneracji rodzin, zaangażowanych nie tyle w poważne przestępstwa, co w drobne naruszanie norm (Holewińska 1934, s. 167), którego uczą się od rodziców ich dzieci. Bieda rodzin, w jakich wychowują się dzieci, już w latach międzywojennych była postrzegana jako problem ogólnospołeczny. Marian Madey dostrzegał przyczynę wzrostu przestępczości w niskim poziomie moralnym ludzi i dolegliwym ubóstwie społecznym (Madey 1936, s. 205), a Bronisław Wróblewski określał sytuację materialną nawet jako źródło przestępczości, a nie jej przyczynę (Wróblewski bdw, s. 30).

Czynniki predestynujące do popełniania przestępstw okazały się na tyle istotną kwestią, iż były eksplorowane na przestrzeni różnych pokoleń. Badania statystyczne

Heleny Kołakowskiej-Przełomiec nad losami przestępców nieletnich i dorosłych pozwalają określić katalog tych czynników, które miały znaczenie w społeczeństwie polskim lat 70. XX wieku. Wówczas do grupy ryzyka przestępczości nieletnich należały: alkoholizm w rodzinie dziecka, niskie wartości społeczno-wychowawcze rodziców i środowisko życia, a szczególnie spożywanie alkoholu przez nieletnich i umieszczanie ich w instytucjach poprawczych. Dodatkowo ważną rolę odgrywały trudności edukacyjne, a szczególnie trudności w nauce, wagary, złe zachowanie w szkole, opóźnienia szkolne i powtarzanie klas. Wobec osób dorosłych nasilały się czynniki, do których należało: szkodliwe środowisko rodzinne, niski poziom wykształcenia (najczęściej podstawowe), brak wyuczonego zawodu, niesystematyczne zatrudnienie i nadużywanie alkoholu (Kołakowska-Przełomiec 1972, s. 89–90).

Dawne badania Stefana Batawii i Adama Strzembosza podejmowały problem ryzyka powrotności do przestępstwa, skorelowanej z wiekiem popełniania pierwszych czynów szkodliwych. Otóż wyniki wskazały na 48% prawdopodobieństwo utrwalenia przestępczego stylu życia, jeżeli dziecko dopuściło się czynu przestępczego przed 13 rokiem życia, i 33% prawdopodobieństwo, jeśli uczyniło to później (za: Klaus 2005/6, s. 203–205) Ta kwestia wczesnej inicjacji przestępczej nie traci na znaczeniu również współcześnie. Odniesieniem jest koncepcja Rolfa Loebera, który zaproponował cztery hipotezy wskazujące na utrwalenie zachowań społecznie szkodliwych. Jedna z tych hipotez dotyka właśnie kwestii wczesnego początku (wybuchu) zachowania dewiacyjnego (Loeber 1982). Znalazła ona odzwierciedlenie także w innych badaniach, ponieważ analizy prowadzone w Londynie i Ohio, opublikowane przez Davida P. Faringhtona, potwierdziły to założenie. Wśród recydywistów były osoby, które zostały aresztowane w wieku 14–15 lat, wcześniej niż inni przestępcy (za: Urban 2000, s. 122). Podobnie sprawę wczesnego pojawianie się zachowań przestępczych dostrzegał Robert Hare, opracowując katalog cech przestępców psychopatycznych. W drugim itemie II grupy czynników wskazał na pojawianie się wczesnych trudności wychowawczych i zachowań społecznie szkodliwych, ale określił je na poziomie 12 roku życia (za: Pastwa-Wojciechowska 2004, s. 33). Jakkolwiek różna jest granica wczesnego pojawienia się zachowań dewiacyjnych w biografii recydywistów, to niewątpliwie utrzymuje się tendencja, że popadają oni w konflikty już w okresie dzieciństwa lub wczesnej młodości. Podobne wnioski przywołał Witold Klaus po analizie badań katamnestycznych, wskazując iż: „[…] przestępstwo popełnione w młodszym wieku można uznać za prognostyczne odniesienie do dalszej przestępczości, […] ponad 80% nieletnich […] w okresie katamnezy miało kolejną sprawę sądową, w tym ponad połowę możemy zaliczyć do kategorii wielokrotnych recydywistów" (Klaus 2005/6, s. 207–208).

Badania nad czynnikami ryzyka recydywy, prowadzone w latach 80. XX wieku przez Zofię Ostrihanską i Dobrochnę Wójcik, zwróciły uwagę na transmisję

negatywnych wzorów w okresie socjalizacji dzieci. Na podstawie analiz treści wywiadów kuratorskich prowadzonych w rodzinach przestępców ustalono, iż 17% matek i 25% ojców nadużywało alkoholu, a autorzy badań zastrzegali, iż są to wyniki zaniżone, ponieważ z pewnością nie wszyscy chcieli przyznać się do tego problemu przed kuratorem sądowym. Podobnie odnotowano bardzo silne powielanie przestępczego stylu życia, gdyż badania katamnestyczne wskazały, iż ojcowie wszystkich objętych analizą dzieci byli przestępcami, którzy w okresie młodości byli odnotowani w aktach sądowych jako sprawcy trzech i więcej czynów (Ostrihanska, Wójcik 1984, s. 146–166).

Współczesne badania nad cechami przestępców podobnie kierują dużą uwagę na środowisko rodzinne i proces socjalizacji. Opinie biegłych psychologów i psychiatrów o cechach indywidualnych przestępców wielokrotnie podejmują zagadnienia trudności z odczuwaniem uczuć wyższych, słabo rozbudowanego systemu uczuciowego, niskiej kontroli poznawczej nad zachowaniami agresywnymi i nadpobudliwości zachowań kierowanych negatywnymi emocjami (Urbanek 2010, s. 80–84). Tego typu trudności, które mogą powodować ponowne popełnianie przestępstw, zdaniem Hanny Olechnowicz mają źródła w niekorzystnym sposobie sprawowania opieki nad dzieckiem. Kształtowanie się uczuciowości wyższej czy zdolności do empatii nie są cechami automatycznymi, które powstają z chwilą narodzin. Są to dyspozycje kształtujące się w okresie około 3 roku życia, a ich pojawienie się jest uwarunkowanie utrzymywaniem bliskiego kontaktu emocjonalnego dziecka z matką i ojcem. Taki kontakt, wykorzystujący wszelkie kanały zmysłowe, staje się niezbędny do powstawania u dziecka empatii. Podobnie zabawa z rodzicami i kultura okazywania gniewu są kluczowymi dyspozycjami do umiejętnego kontrolowania zachowań agresywnych w późniejszym okresie życia (Olechnowicz 1998, s. 9–14). W kontekście relacji dziecka z rodzicami pojawiają się badania Joanny Kucharewicz i Jana M. Stanika, wykorzystujące metodę analizy skupień do zobrazowania typologii przestępców. Szczególnie wśród określonych jako kryminologiczno-agresywni znaleźli się ci, którzy w okresie dzieciństwa doświadczali brutalnych kar fizycznych ze strony dorosłych. Podobnie w grupie przestępców buntowniczo-podejrzliwych były osoby, które doświadczały w dzieciństwie skrajnie trudnych warunków egzystencji. Ich podstawowe potrzeby były deprywowane, zaś kary fizyczne okazywały się niekonsekwentne i dolegliwe. Odnosząc się do tych wyników badań, wskazano, iż w okresie socjalizacji pojawiają się wyuczone schematy poznawcze, ważne dla przestępczego stylu życia i myślenia. To czynniki osobowościowe stymulują recydywistów do intensyfikacji zachowań dewiacyjnych i są one silniejsze niż czynniki sytuacyjne, w jakich się znaleźli (Stanik 2007, s. 202).

Wyniki badań Franka Rothbauma i Johna R. Weisza (1994 s. 55–74) oraz T.M. Achenbacha (1991) dotyczyły także surowej kontroli rodzicielskiej i jej skutków dla

późniejszego stylu życia dzieci. Zaobserwowano u dorosłych kobiet skłonność do depresji i zachowań biernych, zaś u dorosłych mężczyzn pojawiła się skłonność do zachowań agresywnych i przestępczych. Negatywne sprawowanie kontroli rodzicielskiej może zmierzać do utrzymywania psychologicznego dystansu rodziców wobec dziecka, a wówczas relacje rodzinne bazują na manipulowaniu psychologiczną separacją.

Robert Fajferek, próbując systematyzować czynniki kształtujące przestępczy styl życia, wskazywał na utrwalone mechanizmy psychologiczne. Przywoływał kwestię obniżonych lub utraconych mechanizmów autoregulacji, problemy z uzależnieniami, uszkodzeniami centralnego układu nerwowego czy zaburzenia osobowości, wskazujące na cechy osobowości dyssocjalnej lub chwiejność emocjonalną. W kontekście tych trudności pojawia się szeroka kwestia zdemoralizowania i utrwalonego antyspołecznego charakteru przestępców wielokrotnych (Fajferek 2007, s. 347–356). Mariusz Sztuka podzielił czynniki ryzyka recydywy przestępczej na dwie grupy. Z jednej strony są to obiektywne i statystycznie istotne aspekty, do których zaliczono płeć, wiek skazanego, wiek inicjacji przestępczej czy rasę. Z drugiej strony usytuowano złożone dyspozycje człowieka, kształtujące się w procesie socjalizacji czy wychowania, włączając tu: poziom funkcjonowania poznawczego, posiadane autorytety czy problemy z uzależnieniem (Sztuka 2007, s. 316).

Analizując stan wiedzy o czynnikach prognostycznych przestępczego stylu życia recydywisty, nasuwa się wniosek, iż badania prowadzone w różnych okresach dostarczały bardzo podobnych wniosków. Zasadniczo kanon czynników jest podobny, zarówno w badaniach polskich jak i zagranicznych, i co ważniejsze trudno dostrzec radykalne zmiany na przestrzeni dziesięcioleci. Sytuacja społeczna Polski wciąż ewoluuje, a mimo to kryminologiczne i psychologiczne badania prowadzone w latach 70., 80. XX wieku czy współcześnie dostarczają bardzo podobnych informacji o doświadczeniach socjalizacyjnych recydywisty. Pojawia się interesująca hipoteza, że biografie przestępców są niezmiernie podobne i rozgrywają się w podobnych warunkach mimo zmiany cywilizacyjnej. Być może ich środowiska socjalizacji i wychowania są na tyle skostniałe, iż nie poddają się zmianie tak szybkiej, jak otaczająca je rzeczywistość.

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ

Celem niniejszych rozważań jest próba wygenerowania praktycznie przydanych wniosków z jakościowych badań nad doświadczeniami z dzieciństwa recydywistów penitencjarnych. Ogólny cel badań można uszczegółowić, ponieważ z jednej

strony chodzi o pedagogiczną refleksję nad doświadczeniami opisywanymi w wywiadach autoanamnestycznych. Z drugiej strony celem opracowania jest poszukiwanie wniosków istotnych dla pedagogiki resocjalizacyjnej, takich które można próbować zaaplikować do oddziaływań penitencjarnych. Realizując te zamierzenia, w roku 2013 zostały przeprowadzone badania terenowe obejmujące grupę 120 skazanych recydywistów, odbywających karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu zamkniętego.

Konwencja badań wpisywała się w nurt analizy strukturalno-rekonstrukcyjnej, dlatego materiał źródłowy stanowiły zapisy wywiadów prowadzonych z tymi osobami w okresie odbywania kary pozbawienia wolności. W badanej grupie znalazły się osoby w różnym wieku, ale dobór przypadków był zorientowany na ludzi młodych, aby jak najpełniej scharakteryzować cechy dzisiejszych recydywistów, których dzieciństwo przypadało na lata 90. Prowadzone badania odpowiadały na dwa pytania problemowe: Jakie drogi biograficzne pojawiały się w historii recydywistów socjalizowanych na przełomie XX i XXI wieku? Czy i w jakim zakresie osobiste doświadczenia biograficzne recydywistów są porównywalne? Czy doświadczenia socjalizacyjne mogą służyć diagnozie potrzeb i prognozowaniu działań resocjalizacyjnych? W perspektywie uzyskanych odpowiedzi badania nabierają waloru aplikacyjnego, ponieważ mogą dostarczyć wniosków o charakterze teoretycznym i praktycznym, uzupełniających wiedzę wychowawców penitencjarnych o prognozie stylu dalszego życia recydywisty.

PREDYKTORY KRYMINOGENNEGO STYLU ŻYCIA A CHARAKTERYSTYKA DOŚWIADCZEŃ Z DZIECIŃSTWA

Badania kryminogennego stylu życia wymagają procesualnego ujęcia, dlatego naturalnie dzieciństwo staje się ważnym obszarem zainteresowania badawczego, szczególnie w przypadku nauk pedagogicznych. Przedmiotem zainteresowania była właśnie autoanamneza, czyli poszukiwanie zdarzeń i doświadczeń z okresu dzieciństwa, a nie obecna sytuacja recydywistów. Autoanamneza dostarczyła informacji o pojawiających się zmiennych, określonych już w literaturze, ale przede wszystkim pozwoliła na poszukiwanie kontekstów, w jakich one wystąpiły. To służyło nie tyle zobrazowaniu zmiennych, co poszukiwaniu powiązań pomiędzy nimi, gdzie kontekst występowania był ważniejszy niż sama zmienna. Jakościowa analiza wspólnych kanałów doświadczeń wpisuje się w nurt myślenia o kryminogenezie jako o ciągu przenikających się warunków i doświadczeń (Sherman, Gottfredson, MacKenzie, Eck, Reuter, Bushway 1997).

Tabela 1. Doświadczenia w relacji z rodzicami badanych recydywistów[1]

	Osoby w wieku				
	22–30 lat	31–40 lat	41–50 lat	51–60 lat	powyżej 60 lat
Pozytywne doświadczenia z dzieciństwa	22	6	3	2	0
Negatywne doświadczenia z dzieciństwa	37	29	18	5	3

Źródło: opracowanie własne.

Odpowiadając na problemy badawcze, w pierwszej kolejności należy scharakteryzować ogólną sytuację życiową badanych respondentów. Tym samym jest to próba ustosunkowania się do przeglądu literatury, dlatego że bardzo dużo omówionych czynników ryzyka recydywy pojawiło się w historiach życia. Można postawić hipotezę, że losy życiowe dawnych i dzisiejszych przestępców recydywistów nie zmieniły się radykalnie, a charakterystyki z lat 70. czy 80. XX w. są nadal aktualne w XXI w. Obserwowanie recydywistów w warunkach więziennych może rzucać inne światło na tę grupę niż opisy z okresu przed transformacją ustrojową w Polsce, ponieważ zmieniły się zewnętrzne warunki, w jakich funkcjonują. Środowisko podkultury więziennej zastępują inne grupy antagonistyczne, również przestępczość w grupach zorganizowanych może tworzyć nowy obszar aktywności recydywistów. Jednak z punktu widzenia ich doświadczeń z dzieciństwa utrzymują się duże podobieństwa.

Okres dzieciństwa, pozostaje ważnym zagadnieniem genezy dewiacji zachowań. To czas kształtowania się dyspozycji do określonego stylu życia, zaś wczesne doświadczenia społeczne „[…] ze względu na swoje biologiczno-psychologiczne znaczenie w najwyższym stopniu decydują o etapowych wynikach procesu interakcyjnego" (Urban 2004, s. 21). Skrystalizowane dyspozycje mogą intensyfikować zachowania przestępcze w dorosłości, ale nie są bezpośrednią przyczyną popełniania konkretnych przestępstw. Niewątpliwie z punktu widzenia pedagogiki resocjalizacyjnej istotne znaczenie mają wzorce zachowań i stylu życia, jakie manifestowali rodzice. W tym obszarze niestety katalog negatywnych zachowań rodziców (opiekunów) wobec dzieci był również bardzo podobny w rodzinach osób młodszych i starszych (tabela 2).

[1] Badania obejmowały 150 osób, ale w tabeli uwzględniono tylko te sytuacje, gdy respondenci jednoznacznie typowali relacje z rodzicami jako pozytywne lub negatywne. Istniały wątpliwości co do oceny tych doświadczeń wówczas, gdy jeden z rodziców przejawiał zachowania dewiacyjne, a drugi nie. Podobnie stosunkowo niewielkie dane zostały uzyskane w przypadku osób powyżej 60 roku życia, ponieważ w badanym zakładzie karnym ich ogólna liczba była mniejsza, również niechętnie mówiły o rodzicach, a raczej o własnej rodzinie.

Tabela 2. Zachowania społecznie szkodliwe w rodzinach badanych respondentów[2]

Specyfika zachowań rodziców	Doświadczenia młodszych do 39 roku życia	Relacje osób starszych powyżej 40 roku życia
Alkoholizm rodziców	47	25
Przemoc w rodzinie	26	19
Brak zainteresowania rodziców sprawami dzieci	24	14
Niezaspokojenie podstawowych potrzeb dziecka, zaniedbania	17	8
Rozwiązłość, częste zmiany partnerów	3	6
Karalność rodzica, rodzeństwa	19	9
Stałe kontakty ze zdemoralizowanymi grupami przestępczymi	8	4

Źródło: opracowanie własne.

DOŚWIADCZANIE KRYZYSU W KONTEKŚCIE PATOGENEZY RECYDYWISTÓW

Przeprowadzone analizy wywiadów autoanamnetycznych kierują uwagę na doświadczanie kryzysu, czyli nagłego i często tragicznego doświadczenia, które pozostawało w związku z dewiacją zachowania. Zmienna, jaką było doświadczenie kryzysu w dzieciństwie, jest trudna do jednoznacznej interpretacji, ponieważ los tych dzieci w dominującej części był dolegliwy i zagrażający, więc nie sposób z zewnętrznej perspektywy wybrać te doświadczenia, które były szczególnie dolegliwe. Jednak tu nie chodzi o interpretację badacza, ale o postrzeganie kryzysu przez respondentów, a oni sami wskazywali na te doświadczenia, co dowodzi wartości badań jakościowych. Kryzys i kontekst, w jakim on został opisany, pojawił się w grupie respondentów, którzy najczęściej mieli dobre relacje z rodzicami. Zdaniem respondentów było to zdarzenie przełomowe wobec ich dalszych losów, najczęściej wtórnym efektem tego kryzysu było manifestowanie zachowań dewiacyjnych, w tym autoagresywnych.

Zainteresowanie budzi właśnie odmienność analizowanych biografii, ponieważ wykraczają one poza pewną prawidłowość, że recydywiści wywodzą się z rodzin patologicznych. Właściwie osoby ze środowisk patologicznych nie

[2] W przypadku prezentowanych danych liczby obrazują poziom odnotowanych zachowań w rodzinach, ale nie można ich wprost porównywać w obu grupach, ponieważ liczba respondentów w wieku do 39 roku życia była zdecydowanie większa niż osób starszych.

dostrzegały takich momentów przełomowych w swoim życiu, one niejako „wrastały" w zachowania dewiacyjne. Zachowania przemocowe ze strony rodziców, uczenie działalności przestępczej przez środowisko i codzienny kontakt z osobami zdemoralizowanymi powodowały, że ich doświadczenia były podobne jak obraz środowiska. Oczywiście przemoc i zaniedbania podstawowych potrzeb rozwojowych stanowiły niewątpliwie trudne doświadczenie, ale nie było ono interpretowane jako przełomowy kryzys, jak w przypadku drugiej grupy respondentów.

Tabela 3. Doświadczanie kryzysu w dzieciństwie[3].

Wiek wystąpienia kryzysu	Specyfika doświadczeń	Wtóre konsekwencje kryzysy
9 lat	Brak akceptacji wśród rówieśników, przemoc rówieśnicza i poniżanie	pod presją rówieśników dokonane samookaleczenia i próba samobójcza
10 lat	Wykorzystywanie seksualne przez starszych wychowanków w domu dziecka	ucieczki, porzucenie szkoły
10 lat	Wykorzystywanie seksualne przez starszego brata, znęcanie się wobec którego rodzice pozostawali bierni	ucieczki z domu, wczesne upijanie się
12 lat	Samobójcza śmierć ojca i pobyt w domu dziecka	kontakty z alkoholem i narkotykami, samookaleczenia, próba samobójcza
12 lat	Śmierć ojca	kontakty z alkoholem, brak nadzoru matki nad sposobem spędzania czasu wolnego, całe dnie spędzane poza domem
15 lat	Rozwód rodziców	używanie alkoholu, samookaleczenia

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku przestępców posiadających poprawne relacje z rodzicami ich opieka i zaspokajanie potrzeb mimo wszystko nie okazały się zasobem ochraniającym przed dewiacją zachowań. Przyczyną takiej sytuacji był właśnie kryzys, który zdezorganizował dotychczasowe życie. Mimo różnic samych doświadczeń kryzysowych dalsze doświadczenia były bardzo podobne, wywołując kolejne zachowania szkodliwe. Zachowania, jakie towarzyszyły przeżyciom dziecka, zmierzały w kierunku autoagresji (okaleczenia, chroniczne picie alkoholu) lub w kierunku osłabienia

[3] Uwzględniono tylko te sytuacje, w których respondenci sami postrzegali kryzys jako przyczynę późniejszych zachowań dewiacyjnych.

dotychczasowych relacji z dorosłymi, zastąpionych silnym zżyciem się z rówieśniczymi grupami bandyckimi. W kontekście tych przeżyć pojawiły się pierwsze próby samobójcze, które w 28 przypadkach były powtarzane w okresie dorosłości.

KSZTAŁTOWANIE SIĘ SFERY POTRZEB W OKRESIE SOCJALIZACJI

Patogeneza zachowań była procesem, któremu towarzyszyła chęć zaspokajania potrzeb. W tym kontekście pojawiły się trzy obszary tematyczne: sytuacja rodzinna, oddziaływanie grupy rówieśniczej i okoliczności pojawienia się pierwszego przestępstwa. Związki pomiędzy tymi aspektami bardzo czytelnie pojawiły się w biografii aż 64 respondentów, którzy wiązali okoliczności pierwszych przestępstw z brakiem starań i możliwości rodziców co do zaspokajania ich potrzeb. Taka struktura przyczynowo-skutkowa była reprezentowana przede wszystkim przez recydywistów, którzy mieli negatywne relacje z rodzicami, doświadczali zaniedbania i deprywacji potrzeb. Ale z drugiej strony pojawiły się rekonstrukcje (9 osób) wskazujące na sytuacje, w których rodzice zaspokajali potrzeby, a mimo to pojawiały się potrzeby na tyle silne, że skłaniały do przestępstw. W pozostałych przypadkach osoby nie łączyły przestępstw z konkretnym dążeniem do zaspokojenia potrzeb pojawiających się w dzieciństwie, najczęściej ich kryminogeneza rozpoczęła się później, w wieku powyżej 16 lat.

Wspólnym kanałem doświadczeń był splot deprawowanej potrzeby posiadania z szansą jej zrealizowania, która pojawiła się dzięki bandyckiej grupie rówieśniczej. Zaniedbania ze strony rodziców dotyczyły wszelkich potrzeb, również tych podstawowych: żywności czy odzieży. Respondenci, którzy opisywali sytuacje w rodzinie, wskazali na chroniczny brak pieniędzy, uzależnienia i obojętność rodziców oraz zaniedbania od najwcześniejszych lat życia. Dodatkowo mówili o silnej potrzebie posiadania tego, co mieli inni, jakichś atrakcyjnych rzeczy materialnych, których nie mogli zdobyć przy udziale rodziców. Interesujące jest to, iż początkowo nie dostrzegali oni szansy na zaspokajania tych potrzeb poprzez zachowania szkodliwe, nie okradali rówieśników. Zrekonstruowana linia tych doświadczeń wskazuje na odcięcie się od środowiska rodziny na rzecz grupy rówieśniczej, która dała im szansę na aktywność, stworzyła atrakcyjne miejsce spotkania i współdziałania. Dopiero z czasem grupa rówieśnicza była wykorzystywana do zaspokajania potrzeb posiadania, tworzyła swoisty klimat do popełniania przestępstw dla zysku. Jednak warto zwrócić uwagę na dwa ważne wnioski, istotne dla rozumienia pozycji dziecka w grupie rówieśniczej. Z jednej strony dostarczała ona odwagi do działania i znosiła osobistą odpowiedzialność za popełniane czyny. Liczyło się podporządkowanie grupie, co uzasadnia fakt, że popełniali przestępstwa w dzieciństwie, mając 12–13

lat (27 osób). Fizycznie i intelektualnie nie dysponowali gotowością do rozpoczęcia kariery przestępczej, natomiast grupa dawała im siłę. Ten wniosek ma mocne ugruntowanie w dotychczasowej wiedzy empirycznej. Jednak drugą kwestią, bardzo istotną dla praktyki pedagogicznej i prognozy, jest kwestia wąskiego rozumienie własnych potrzeb. Okres dzieciństwa spowodował ich deprywację, ale równocześnie respondenci wskazywali na silną potrzebę posiadania, zdobywania cennych dla siebie rzeczy. Deprywacja spowodowała, że jako dzieci byli gotowi działać zdecydowanie i nielegalnie, aby zdobyć to, co chcieli. Siła zafiksowania na potrzebie posiadania przekraczała ich zdolności do racjonalnej oceny sytuacji i zagrożenia. Kary, jakie ponosili za realizację tych dążeń, przewyższały bilans zysku, ale nie zahamowały dążenia do zdobycia tego zasobu, który był obiektem frustracji. Dlatego w zakresie prognozy funkcjonowania dorosłego recydywisty pojawia się miejsce na ocenę zmian, jakie zaszły w ich systemie wartości. Czy faktycznie ten system jest nadal wąski, a chęć zaspokojenia potrzeby tak mocno determinująca, że będzie skłaniała do popełniania czynów, bez względu na karę?

Równie ważnym zagadnieniem prognozy funkcjonowania jest refleksja nad tym, jakimi zasobami dysponuje osoba, aby wytworzyć dla siebie atrakcyjne środowisko życia. Warto podkreślić tendencję uciekania do grupy rówieśniczej z niekorzystnego środowiska rodzinnego, która pojawiła się w okresie dzieciństwa. Grupa nie była od początku postrzegana jako środowisko sprzyjające zachowaniom przestępczym, a raczej jako środowisko zaspokajania potrzeb akceptacji i aktywności. Rys biograficzny wskazuje silne związki z grupą rówieśniczą jako alternatywną dla rodziny, co potwierdza założenie C. Czapowa o procesie konstruowania się niedostosowania społecznego, gdy dziecko zaspokaja potrzeby poza rodziną. Ale z drugiej strony takie doświadczenia dzieciństwa mogą tłumaczyć źródło silnych związków z kolegami, kiedy środowisko jest bardziej atrakcyjne wobec stabilizacji rodzinnej. Duża siła przynależności i utożsamienia się z grupą rówieśniczą jest oczywista w przypadku doświadczeń dzieci, które musiały znaleźć inne środowisko niż niebezpieczna dla nich rodzina. Dlatego skłonności do wnikania w grupy dewiacyjne są częścią diagnozy i prognozy dorosłego przestępcy. W założeniach prognostycznych jest to ważna skłonność, która wynika z wczesnych doświadczeń dziecięcych. Skoro od wczesnego dzieciństwa grupa była obszarem i stymulantem działania, to taka tendencja jest silna w życiu dorosłym, szczególnie w przypadku młodych przestępców.

Drugą grupę, chociaż zdecydowanie mniej liczną, stanowiły osoby, które nie doświadczały deprywacji potrzeb ze strony rodziców, a mimo to angażowały się w działalność przestępczą bandyckich grup rówieśniczych. W tym zakresie powyższe tezy o silnej potrzebie zdobywania i posiadania rzeczy, które mieli inni, nadal okazały się aktualne. Warto również podkreślić walor jakościowych badań rekonstrukcyjnych, ponieważ pozwoliły odkryć subiektywne interpretacje tej sytuacji. Otóż

z jednej strony zasoby materialne rodziny były postrzegane jako dobre, respondenci pozytywnie oceniali starania rodziców o zaspokojenie potrzeb. Ale z drugiej strony ich subiektywna interpretacja poziomu życia była negatywna: „[…] i tak wystarczyło tylko na rachunki i jedzenie", „[…] nie miałem tego co inni". Obok przekonania, że ich potrzeby są niezaspokojone, akurat w tej grupie często występował pasożytniczy tryb życia, nasilający się w okresie młodości. Jako młodzi ludzie nie kończyli oni szkół i nie podejmowali pracy, a ich działalność przestępcza była związana ze zdobywaniem pieniędzy: kradzieże, handel narkotykami. Przejawy zachowań przestępczych wystąpiły później niż w przypadku dzieci z rodzin patologicznych.

PODSUMOWANIE

Diagnozowanie potrzeb i planowanie procesu oddziaływań resocjalizacyjnych stanowi wciąż bardzo istotny problem dla polskiego więziennictwa. Skoro filozofia polskiej resocjalizacji skłania się w kierunku wspomagania i poprawy, wciąż aktualne będą dążenia do optymalizacji oddziaływań i dopasowania ich do realnych potrzeb człowieka. Dlatego kilka wątków poddanych analizie w treści niniejszych rozważań stanowi próbę zrozumienia rysów zachowań i obszarów ważnych do zmiany. Umocowaniem tych analiz są doświadczenia biograficzne respondentów, które w dużej mierze wyjaśniają genezę silnego przywiązania do posiadania rzeczy materialnych czy stosunkowo wąskiej hierarchii potrzeb. Doświadczenia socjalizacyjne wskazały źródła potrzeby posiadania, wówczas gdy respondenci odnosili się do niezaspokojonych potrzeb. Interesującym obszarem zagadnień pedagogiki resocjalizacyjnej okazały się także podobne doświadczenia i wzorce zachowań, jakie płynęły ze strony rodziców. Mimo odmiennych warunków społecznych zakres zachowań dewiacyjnych i patologicznych w rodzinach był bardzo podobny. Na kanwie negatywnych doświadczeń relacji z rodzicami pojawiła się istotna rola grupy rówieśniczej. Badania nad doświadczeniami akceptacji czy odrzucenia przez rówieśników a późniejszymi skłonnościami do zachowań eksternalizacyjnych czy internalizacyjnych są publikowane w literaturze pedagogicznej (Urban 2000, s. 148–149). Pokazują one, jak dużą siłę ma grupa rówieśnicza, ponieważ jej środowisko, nawet skłaniające do wykolejenia społecznego, nie spotkało się z czynnikami hamującymi ten proces. Działania nauczycieli czy kuratorów sądowych, jak świadczą o tym relacje respondentów, nie miały żadnej siły hamującej wobec pojawiających się eksperymentów z używkami, porzucaniem szkoły i pierwszymi zachowaniami kryminalnymi.

Omawiane zagadnienia korespondują z treścią § 26 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach

karnych i aresztach śledczych z dnia 14 sierpnia 2003 r. (z późn. zmianami). Zadaniem personelu więziennego jest sporządzenie prognozy dotyczącej zachowania skazanego poza zakładem karnym, ale warto zwrócić uwagę na zapis punktów 5 i 8. Wychowawca powinien między innymi analizować drogę wykolejenia społecznego. Dlatego na podstawie powyższych wniosków uzasadnione staje się koncentrowanie uwagi na utrwalonych potrzebach posiadania i zakresie hierarchii wartości. Są to ważne aspekty w podejmowaniu decyzji o działaniach przestępczych, skoro porównywane doświadczenia recydywistów w różnym wieku pokazały, jak silne były te potrzeby w okresie dzieciństwa. Budowanie szerszej hierarchii wartości to jeden z kierunków pracy resocjalizacyjnej, szczególnie w stosunku do tych osób, które w dzieciństwie miały silnie sfrustrowane podstawowe potrzeby. Podobnie w treści punktu 8 § 26 Rozporządzenia ważną częścią prognozy jest analiza środowiska społecznego, do którego powraca osadzony. W tym zakresie prowadzone badania ukazały sens i siłę przywiązania do grup koleżeńskich, które od dzieciństwa stanowiły społeczny obszar samorealizacji i zaspokajania potrzeb. Chociaż z drugiej strony warto rozważyć przypadki osób z takimi doświadczeniami socjalizacyjnymi, możliwość wykorzystania zajęć socjotechnicznych, których idea bazuje właśnie na silnych powiązaniach z grupą.

LITERATURA

Achenbach, T.M. (1991). *Manual for the youth self-report and 1991 profile*. Department of Psychiatry University of Vermont, Vermont.

Fajferek R. (2007). *Psychologiczne uwarunkowania readaptacji*. „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych", nr 1.

Hamilton W. (1964). *The genetical evolution of social behavior*. „Journal of Theoretical Biology", nr 7.

Holewińska M. (1934). *Następstwa bezrobocia wśród dzieci i młodzieży*. „Praca i Opieka Społeczna", nr 2.

Klaus W. (2005–2006). *Wczesna przestępczość nieletnich i jej skutki*. „Archiwum Kryminologii", t. XXVIII.

Kołakowska-Przełomiec H. (1972). *Zagadnienia profilaktyki i przestępczości nieletnich w świetle badań kryminologicznych*. „Studia Prawne", nr 34.

Kuć M. (2007). *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*. Wyd. KUL, Lublin.

Loeber R. (1982). *The stability of antisocial and delinquent child behavior*. „Child Development", nr 53(6).

Madey M. (1936). *Opieka nad Więźniami*. „Głos Sądownictwa", nr 3.

Milles, M.B., Hubberman A.M. (2000). *Analiza danych jakościowych*. TransHumana, Białystok.
A. Mogilnicki (1996). *Dziecko i przestępstwo*. Warszawa.
Muncie J. (2004). *Youth and Crime*. London.
Olechnowicz H. (1998). *Wczesne zapobieganie agresywności i przestępczości młodocianych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego", nr 7.
Ostrihanska Z., Wójcik D. (1984). *Karalność uczniów nieprzystosowanych społecznie*. „Archiwum Kryminologii", nr XI.
Pastwa-Wojciechowska B. (2004). *Naruszenie norm prawnych w psychopatii. Analiza kryminologiczno-psychologiczna*. Wyd. UG, Gdańsk.
Rothbaum F., Weisz J.R. (1994). *Parental caregiving and child externalizing behavior in nonclinical samples: a meta-analyssis*. „Psychological Bulletin", nr 116(1).
Sherman L.W. , Gottfredson D., MacKenzie D.L., Eck J., Reuter R., Bushway S. (1997). *Preventing crime. What works. What Doesn't, What's Promising. Report to the U.S. Congress*. Washington.
Stanik, M.J. (2007). *Rodzaj popełnionych przestępstw a różnice osobowościowe ich sprawców*. „Archiwum Kryminalistyki", t. XXIX-XXX.
Strzembosz A. (1997). *Kryminologia a stanowienie prawa*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Stanisława Batawii", nr 3.
Sztuka M. (2007). *Efektywność oddziaływań w zorientowanym korekcyjnie modelu instytucji penalnej*. „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych", nr 1.
Trivers R. (1971). *The evolution of reciprocal altruizm*. „Quarterly Review of Biology", nr 46.
Urban B. (2004). *Geneza i różnicowanie się zaburzeń w zachowaniu*. W: M. Prokosz (red.). *Dewiacyjne aspekty współczesnego świata. Przejawy – zapobieganie – terapia*. Wyd. A. Marszałek, Toruń.
Urbanek A. (2010). *Doświadczanie napięć w relacji z ofiarą na podstawie wypowiedzi sprawców zabójstw*. ATUT, Wrocław.
Wróblewski B. (bdw). *Kryminologia*. Wilno.
Zygmunt J. (2008). *Prawne modele zwalczania powrotności do przestępstwa w polskim prawie karnym*. „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych", nr 2.

CRIMINOGENIC AND SOCIAL FORECASTS OF RECIDIVISTS IN THE CONTEXT OF THEIR LIFE STORIES

Abstract: This article undertakes cross-sectional analysis of the research on predicators of crime recidivism. Theoretical part refers to the results of Polish and foreign researchers focusing on risk factors of recidivism from the perspective of resocialisation pedagogy. The reflections

focus on childhood experiences and the period of offenders' socialisation. Taking risk factors into account, results of structural and reconstruction research among 120 prisoners were analysed. The results provide with the analysis concentrating on the childhood period, subject to qualitative comparative analysis applying replication matrixes. It allowed to reveal common channels of experiences from the socialisation period, particularly in terms of deprivations and fulfillment of needs, set of values or entering youth criminogenic groups. The research results are of applicable nature with the framework of resocialisation pedagogy and the forecasts of social functioning of a recidivist.

Key words: behaviour forecasts, risk factors, recidivist, resocialisation pedagogy